

8. Слюсаревський М. М. Український менталітет : ретроспективи і перспектива // Слюсаревський М. М. Ілюзії і колізії. – К. : Гнозис, 1998. – 234 с.
9. Слюсаревський М. М. Соціально-психологічні детермінанти розвитку політичної та економічної ситуації у постімперській Україні / М. М. Слюсаревський // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : Матеріали Всеукр. наук. конф., 29–31 трав. 1995 р. : [Збірник]. – К., 1995. – С. 242–244.
10. Степико М. Українська політична нація : проблеми становлення / М. Степико // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С. 19–29.
11. Шматко Н. А. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Н. А. Шматко, Ю. Л. Качанов // Социологические исследования. – 1997. – № 4. – С. 94–98.
12. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу / М. Т. Юрій. – К. : Таксон, 1997. – 237 с.

О. Lozova

PSYCHOSEMANTICAL ASPECT OF REGIONAL MENTALITIES IN UKRAINE

The article accesses the data of empirical research of psychosemantical representation of the concept of "WE" in the consciousness of representatives of four regions: Donetsk, Zaporizhia, Kyiv and Ternopil. Comparative factor analysis of the data showed a number of common and different aspects of semantics of this concept in the regional mentalities of Ukraine.

УДК 316.6

Копець Л. В., Гордієнко В. І.

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МІЖОСОБОВОГО ЗВОРОТНОГО ЗВ'ЯЗКУ: РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена проблемі міжособового зворотного зв'язку. Тут розглянуто узагальнені результати багаторічних досліджень, проведено каталогізацію найважливіших результатів, презентовано досліджену різноманітну феноменологію, що властива цьому аспекту спілкування (як в експериментально-організованій ситуації, так і груповому контексті).

Постановка та обґрунтування актуальності теми

Останнім часом у соціальній психології відбувається поживлення дослідницької роботи навколо проблеми міжособового зворотного зв'язку. З моменту ініціації досліджень цієї проблеми [1–6] і до появи нових праць [7–16] тривав період ретельного вичерпування результатів, збудутих групою першопрохідців, та переповідання (з різною мірою сміливості інтерпретацій) цих результатів в оглядах та навчальних виданнях. Зважаючи на зміни в методології психологічних досліджень, появі сучасних моделей комунікації (на ґрунті змін у методології) [7–9], консервативність підходів дослідників до міжособового зворотного зв'язку викликає як інтерес, так і багато запитань: чому ця сфера досліджень змінюється так повільно; чому концептуальна схема досліджень все ще надто фрагментарна; коли можна очікувати узагальнену соціально-психологічну теорію міжособового зворотного зв'язку як особ-

ливого виду спілкування? Можна скептично оцінювати прогрес в дослідженні багатьох соціально-психологічних проблем за останні 30–40 років, однак принаймні у всіх проблемних царинах відбувається оновлення підходів, модернізація методології, збільшення кількості дослідників, які охоче розробляють відповідну проблематику. Таким чином, у сучасній соціальній психології актуальною є модернізація проблеми міжособового зворотного зв'язку, її розгляд у сучасному контексті досліджень спілкування, щоб запобігти перетворенню проблеми в своєрідну окам'янілість соціальної психології. Про стан розроблення проблеми дають уявлення огляди та понятійний аналіз, представлені в «Наукових записках НаУКМА» [7–10]. У наших публікаціях доводиться потреба оновлення концептуальних, методичних підходів до вивчення міжособового зворотного зв'язку та проблеми діалогу [7–9]. Однак не менш актуальне й узагальнення здійснених досліджень, фіксація здобутків і прорахунків, каталогізація найважливіших результатів,

подолання емпіричного хаосу, невизначеності та неструктурованості, і, можливо, після констатації та критичного аналізу теоретичної безпорадності в цьому проблемному полі буде на часі створення соціально-психологічних теорій зворотного зв'язку.

Аналіз досліджень та публікацій

Зворотний зв'язок як особлива складова процесу спілкування вивчався у 70–80 рр. у радянській психології дослідниками, які були пов'язані із Л. А. Петровською. [1–5], котра започаткувала постановку цієї проблеми та запропонувала теоретичні та методичні підходи до її розгляду (Л. А. Петровська, О. В. Соловйова, Л. В. Копець). Серед зарубіжних дослідників найвідомішими стали дослідження таких психологів як Б. Оберхоф [6], А. Джакобс, Т. Рассел, І. Рубін, Т. Кемпбелл, А. Клюгер, А. Денісі [цит. за: 16]. Завдяки зусиллям цих вчених зворотний зв'язок перетворився на традиційну тему в структурі психологічного знання. Оцінюючи дослідження за останні 30–40 років, можна дійти висновку, що зворотний зв'язок має шанси перетворюватися на таємничу проблему соціальної психології, оскільки при гострій популярності самої проблеми у практичних психологів, широкому колу інтерпретаторів серед дослідників, коло дослідників у цій проблемній царині досить мале, а запропоновані теоретичні та методичні прийоми не вийшли за межі цього кола і майже ніким більше не використовуються і не розробляються, що водночас екзотично поєднується із готовністю широкого професійного загалу як науковців (надавати інтерпретації даного виду спілкування), так і практиків (сприяти навчанню ефективному зворотному зв'язку).

З іншого боку, оскільки існує певна стабільність отриманих результатів, виникає можливість фільтрації найважливіших даних та переведення їх, можливо, у статус психологічної класики, оскільки через прагнення дослідників нагромаджувати малосуттєві дані, проблема зворотного зв'язку може перетворитися на ще один флюс на обличчі соціальної психології, як вже було охарактеризовано проблематику вивчення малих груп, оскільки нові результати [11–16] можна кваліфікувати лише як набір ретельно накопиченої та малозначущої емпірії.

На основі аналізу кола доступних нам праць, дійшли висновку, що в сучасних дослідженнях комунікативних процесів відбувається перехід від класичних моделей (простих, лінійних, прозорих, наочних, безпроблемно операціоналізованих) до всеохоплюючих метатеоретичних моделей реляційного та інтерактивного спрямування [8]. Однак, на жаль, всі ці оновлення мало

торкнулися проблеми міжособового зворотного зв'язку [8; 9]. У вивченні зворотного міжособового зв'язку такий перехід оновлення поки що не відбувся; нерозроблено методичних процедур для здійснення таких переходів, тому дослідження зворотного зв'язку все ще досить архаїчні за своєю методологією і тривіальними експериментальними схемами. Здобутки періоду 70–80 років беруться до уваги та практикуються окремими психологами, коло яких дуже обмежене, що, напевно, свідчить про відсутність єдності професіоналів в оцінці здобутого. На наш погляд, певне коло вивченої феноменології заслуговує на більш ретельний розгляд і засвоєння науковцями та практичними психологами. Зважаючи на актуальність питання про соціальну релевантність діалогічної парадигми та досліджень зворотного зв'язку, можна сказати, що ця проблема на сучасному етапі може розглядатися як незазасвоєний професійний урок в товаристві як учених, так і практиків.

Виокремлення невирішених аспектів проблеми

Багато питань на сьогодні залишаються нез'ясованими (характеристики ефективного зворотного зв'язку, сприйняття реципієнтом повідомлень, як впливає зворотний зв'язок на поведінку реципієнта, які особливості зворотного зв'язку в груповому динамічному процесі, яка феноменологія зворотного зв'язку у різних видах спілкування, яка контекстуальна детермінація цього процесу).

Для досліджень зворотного зв'язку характерний певний розрив між його різними блоками. Вивчені особливості комунікатора не дають змоги узагальнити та сформулювати вимоги до ефективного комунікатора (вони занадто специфічні), містять відбиток лінійно спрощених моделей комунікації і, по суті, вже тепер складають фонд психологічної архаїки, в кращому випадку можуть слугувати науковим дослідницьким антикваріатом.

З'явилися і нові дослідження [10–16], проте вони стосуються певного виду спілкування та питання ефективності зворотного зв'язку в окремих організаційних культурах. У нових розвідках зацікавлений практик не знайде основи для програми дій. Дослідження все ще вибудовано не логічно і не системно: теорії не відповідають експериментальній концептуалізації зворотного зв'язку (до якої водночас можна поставити багато питань), методи, як правило, мають лише дослідницький характер і не можуть використовуватися більше ніким, крім дослідника, впевненого у своїй дослідницькій програмі. Серйозним недоліком нової хвилі праць є розмитий харак-

тер отриманих результатів. Тож можна ставити питання, що ж із здобутого може претендувати на занесення у золотий фонд дослідницької класики. Таким чином, необхідне та актуальне не лише вивчення проблеми зворотного зв'язку надалі і в теоретичному плані, і в експериментальному, і практичному аспектах, а й ретельне засвоєння вже зроблених уроків, створення класичного спадку результатів у цій проблемній царині. Врешті-решт, слід з'ясувати: яка феноменологія виявлена та досліджена, а яка ще буде розглянута в майбутньому. Відтак у цій статті узагальнено результати досліджень та презентовано феноменологію зворотного зв'язку, яка, на жаль, не відображена в публікаціях, оглядах і залишається ще не засвоєним уроком широкої професійної спільноти.

Мета статті представити феноменологію зворотного зв'язку в експериментально організованій ситуації та в груповому динамічному процесі спілкування як результат завершеного циклу досліджень (з 1987 по 2010 роки).

Завдання

1. Дати загальну характеристику системі методичних прийомів, які дають змогу відобразити основні характеристики міжособового зворотного зв'язку в груповому та міжособистому спілкуванні.
2. Охарактеризувати експериментальні процедури, в яких відтворюються комунікативна ситуація зворотного зв'язку.
3. Описати досліджену феноменологію на основі узагальнення проведеного авторами циклу досліджень, починаючи з 1980 по сучасний період.

Виклад основного матеріалу

Концептуальна модель міжособового зворотного зв'язку представлена в попередніх публікаціях [7–10]. Логіка експериментальних процедур була незмінна. В діагностичних експериментах моделювались умови повідомлення зворотного зв'язку та проводились вимірювання, які стосувалися сприйняття повідомлень (достовірність, значущість, сила впливу) та змін когнітивних, мотиваційних і виконавських компонентів на рівні самоконтролю. Учасники дослідження (старшокласники та студенти, члени реальних груп, які в повному складі брали участь у дослідженнях) створювали психологічний портрет одне одного на прохання експериментатора і передавали його експериментатору. В другій частині експерименту учасники писали портрет вже для того, щоб повідомити його реципієнту. Після

завершення цієї роботи над повідомленням учасникам дослідження давалась можливість отримати зворотний зв'язок і дати оцінити за параметрами «достовірність» (чи справді відповідає портрет істині), «значущість» (чи є в ньому важлива, цінна для реципієнта інформація), «сила впливу» (чи хвилює його повідомлення). На другому етапі проводились тренінгові заняття з оптимізації групового зворотного зв'язку (за різними програмами).

Дослідження тривали впродовж 1980–2010 років. Вибірка студентів та школярів становить на даний момент 600 осіб.

Методичні підходи до операціоналізації міжособового зворотного зв'язку. Характеристики міжособового зворотного зв'язку виявлялися за допомогою методики Л. А. Петровської [1], авторських методик оцінки особистих рис реципієнта (Л. В. Копець, В. І. Гордієнко), методики оцінки значення зворотного зв'язку для реципієнта (Л. В. Копець, 1987), спеціально спрямованої соціометрії та методики поділу інформації, розробленої для вивчення системи групового міжособового зв'язку (Л. В. Копець, 1987). У дослідженні використано методики задля операціоналізації когнітивних, мотиваційних та виконавських аспектів самоконтролю (методика визначення готовності до самоконтролю, методика вивчення специфічної мотивації до самоконтролю, методика поведінкових стереотипів (Л. В. Копець, 1987).

Результати та їх обговорення

1. Феноменологія формування та надання зворотного зв'язку

Повідомлення та сприйняття зворотного зв'язку (тобто повідомлення партнеру по спілкуванню про те, як сприймається його поведінка та особисті риси в діяльності та спілкуванні, отримання від партнера такої ж самої інформації) одна із значущих сторін спілкування в реальних юнацьких групах. Як зворотний зв'язок використано лише певну частину інформації, яка має специфічні змістовні та формальні особливості.

Загальна закономірність перетворення наявної у суб'єкта соціально-перцептивної інформації при повідомленні зворотного зв'язку полягає у скороченні інформації, перетворенні її внутрішньої структури, підвищенні питомої (складової частини) позитивної інформації щодо найважливіших згрупованих властивостей. Ранг категорій зберігається, оскільки повідомлення структурно подібні до базової інформації комунікатора, однак менш важливі категорії досить

динамічні. Це можна кваліфікувати як феномен стабільності логічного ядра інформації перцептивного образу під час спілкування та динамічності її периферійних ділянок (периферійних ділянок базової інформації). Принаймні для дослідженої вибірки та досліджуваної комунікативної ситуації, нормативної впродовж дослідження і позбавленої напруження та дії стресових чинників.

У повідомленому (зворотному зв'язку) переважають судження позитивної валентності, дескриптивні, певною мірою аргументовані, з простою логічною структурою (феномен максимізації позитивності повідомлень, їх дескриптивності та аргументованості та феномен когнітивної простоти повідомлень). Можна пояснити ці особливості таким чином: стосовно базового перцептивного образу у сформований образ для повідомлення відфільтровується позитивна, дескриптивна, аргументована та когнітивно проста інформація. Під час формування повідомлень зворотного зв'язку відбувається ситуативно та нормативно детермінована фільтрація перцептивного досвіду. Найдоступнішою для повідомлень (за нашими даними) є інформація про емоційні прояви партнерів. Можна дійти висновку, що судження про емоційні прояви інших найбільш відкрита для повідомлення інформація. Інші змістовні блоки базової інформації (особливості зовнішності, здібності, характер взаємодії) потребують більш розвинутих комунікативних навичок і стосуються інформації, що замовчується.

У «неповідомлюваному» (своєрідний осад із відфільтрованого перцептивного образу) переважають судження негативної валентності, неаргументовані, оцінкові, зі складною логічною структурою. Основний зміст закритої до повідомлення інформації – це ставлення до реципієнта, історія формування взаємних стосунків, їх емоційний зміст та нюанси переживань. Цей своєрідний перцептивний осад складається із негативного досвіду стосунків, невідрефлексованого складного когнітивного матеріалу, концентрату з оцінок. Тоді як повідомлення – це концентрат особистісних та поведінкових дескрипцій, відрефлексований когнітивний матеріал із визначеними логічними зв'язками та простішою структурою.

Таким чином, можна стверджувати, що в процесі досліджень стабільно проявляється та фіксується феноменологія складності, негативності, оціночності, неаргументованості перцептивного залишку. В категорії «неповідомлюваного та приховуваного» найімовірніше потрапляють судження та оцінки негативного характеру, вони мають більшу складність та

глибоку суб'єктивність (власні ставлення). Ці характеристики свідчать про феномен фільтрації та фрагментизації базової інформації за принципами: дескрипція – в повідомлення, ставлення – в приховуване, зрозуміле – в повідомлення, незрозуміле – в приховуване.

2. Феноменологія переживань учасників ситуації зворотного зв'язку

У серії емпіричних досліджень отримано результати, які свідчать, що формування перцептивного образу (обсягу перцептивної інформації) і використання цієї інформації для повідомлення (як зворотного зв'язку) фундаментально відмінні за змістом психологічні процеси. Якщо формування перцептивної інформації є узагальненням різних ситуацій спілкування, взаємодії, то вибір повідомлення ситуативно варіативний процес, його детермінанти поки що відображені в категоріях буденної психології (стриманість, бажання не засмучувати, не псувати хороші стосунки, уникнення можливої агресії реципієнта). Такі пояснення знову демонструють підхід до зворотного зв'язку як до лінійного комунікативного процесу, оскільки вони замикаються в індивідуальному контурі рішень. Разом з тим, зворотний зв'язок – це системно детермінований процес, один із компонентів соціально-психологічної реальності, тобто є **нормативно контекстуально детермінованим процесом**.

Члени реальних юнацьких груп виявляють велику зацікавленість у зворотному зв'язку (феномен постійної актуальності ситуації отримання зворотного зв'язку або феномен гострого комунікативного попиту на зворотний зв'язок). Для молодих людей притаманне прагнення та відповідна готовність й активність створювати умови (ситуації спілкування), де ліквідовано всі обмеження на зворотний зв'язок. Водночас це поєднується з тим, що проявляється феноменологія зростання рівня обумовленості, тобто додавання щоразу більшої кількості вимог, яким ця ситуація мала б задовольняти, якщо вона реально починає розгортатися. Реальність наповнена такою суперечливою поєднаністю комунікативних вимог, можна інтерпретувати як вияв амбівалентної мотивованості особи (зацікавленість й настороженість). Виявами такої амбівалентності та мотивованості є такі особливості: осуд тих членів груп, які приховують свої думки, вимоги відвертості та феномен високого статусу осіб, які відкриті в своїх оцінках, реакціях, відзначаються конгруентністю своєї поведінки (тобто тих осіб, які здатні повідомити зворотний зв'язок).

3. Феноменологія парадоксального усвідомлення позицій комунікатора і реципієнта

Члени досліджуваних юнацьких груп виявляють значно вищу готовність виступити в ролі реципієнта, ніж комунікатора зворотного зв'язку. Більшість студентів та школярів у досліджуваних групах визнавали, що зворотний зв'язок для них є суб'єктивно складним завданням. Навіть якщо вони мали в своєму повідомленні і в базовій інформації позитивно валентну інформацію, до того ж і значного обсягу, все ж досліджувані наполягали, що не можуть повідомити її, стверджували, що почуваються дискомфортно та хвилюються під час навіть позитивної інформації. Якщо розглядати симетричну ситуацію (виступ у ролі реципієнта), то учасники досліджень стверджували, що готові до того, щоб сприйняти будь-яку інформацію щодо себе і заперечували, що слід обмежувати повідомлення інформації для них (тобто прагнули отримати всю можливу інформацію).

Таким чином, учасники досліджень стверджували, що немає потреби обмежувати їхній доступ до інформації, і водночас вони безпідставно відхиляли від повідомлення значну кількість власної інформації. Тобто знаючи, що самі не погоджуються повідомити значну частину наявної інформації, учасники дослідження, тим не менш, вважали, що до них не слід застосовувати якісь обмеження.

Отримані дані важко ще пояснити, тож, як ми доводили [9, 10] варто класифікувати їх як особливу групу феноменів. Таким чином, у наших експериментах виявлено *феномен високої самооцінки досліджуваних як реципієнтів зворотного зв'язку*: пересічний учасник демонструє високу зацікавленість у зворотному зв'язку щодо себе і демонструє готовність до прийняття всієї інформації, заперечує потребу обмеження для нього якоїсь інформації. Тобто пересічний комунікатор вважає, що він компетентний реципієнт у ситуації прийняття зворотного зв'язку. Разом з тим, це парадоксально поєднується із неспроможністю повідомлення власної інформації. Досліджувані визнають, що вони мають значний обсяг інформації, який зумисно контролюють і не згодні повідомляти за жодних умов. Ці феномени постійно відтворюються в експериментально організованих ситуаціях зворотного зв'язку. Вперше встановлені в дослідженнях Копець Л. В. (1987) ці феномени визначені як: **феномен високої компетентності як реципієнтів** (досліджувані вважають, що могли б сприйняти щодо себе інформацію іншого комунікатора без проблем, зацікавлено) та **феномен некомпетентності як комунікаторів** (досліджу-

вані визнають, що мають значні проблеми в тому, щоб бути в ролі комунікаторів зворотного зв'язку, а також, що нездатні повідомити партнеру значну частину оцінок та суджень, які його стосуються, навіть позитивної валентності). Виокремлені феномени можна розглядати як особливий вид парадоксів усвідомлення, притаманних стосункам людей, описаних в дослідженнях О. О. Кроника.

4. Феноменологія стратегій комунікатора в організації власних оцінок і суджень (власного перцептивного досвіду) для спрямування їх реципієнту

Перетворення соціально-перцептивної інформації наявної у суб'єкта під час повідомлення (зворотного зв'язку) залежить від статусу комунікатора в групі. Високостатусні комунікатори характеризуються більшою мірою тенденцією до повідомлень своїх справжніх суджень та оцінок. Низькостатусні комунікатори виявляють виражену тенденцію до обмеження зворотного зв'язку з іншими людьми, відхиляють від повідомлення свої справжні оцінки та судження.

5. Феноменологія прийняття зворотного зв'язку та реагування реципієнта під час зворотного зв'язку

В очікуванні зворотного зв'язку реципієнти найадекватніше оцінюють свою зацікавленість у зворотному зв'язку (*значущість повідомлення*), менш адекватно можливий спосіб реагування на нього (*силу впливу повідомлення*) та найменш адекватно змістовні особливості зворотного зв'язку, який вони отримують (*достовірність повідомлення*).

6. Результуючі ефекти зворотного зв'язку в диспозиціях реципієнтів

Повідомлення для реципієнта (надання реципієнту зворотного зв'язку) викликає зміни у рівні саморегуляції та готовності до самоконтролю:

Зворотний зв'язок викликає зміни в рівні готовності до самоконтролю, тим більш виражені, чим вище оцінено зворотний зв'язок в аспекті достовірності та значущості.

Активізація самоконтролю під час прийняття повідомлення зворотного зв'язку зумовлена взаємодією двох різнонаправлених тенденцій – підвищенням важливості еталонів соціально-цінної поведінки та зниженням оцінки власної поведінки як відповідної до цих еталонів. Позитивний зворотний зв'язок більшою мірою визначає динаміку значущості еталонів (змінює та підтримує ідеальне Я), негативний зворотний зв'язок –

динаміку оцінок реципієнтом свої поведінки (змінює та підтримує реальне Я).

Результуючими ефектами зворотного зв'язку стають не тільки зміни в рівні готовності до самоконтролю, а й в змісті та орієнтованості соціальної перцепції реципієнта. Між цими ефектами існує зв'язок. Повідомлення зворотного зв'язку важливого для реципієнта, оцінюється як достовірний порядок із підвищенням рівня готовності до самоконтролю, посилює тенденцію до виділення інформації щодо позитивних властивостей партнерів по спілкуванню. Повідомлення, що сприймається як недостовірне та незначуще, порядок із зниженням готовності до самоконтролю, посилює тенденцію до виокремлення інформації про негативні риси партнера. Можна надати цим явищам статус *феноменології емоційної та регулятивної бурі в ситуації зворотного зв'язку*, оскільки ми бачимо, яким би за своїм змістом не був зворотний зв'язок, він має характер тайфуна (когнітивного, емоційного, регулятивного) і психологічна особиста реальність і соціально психологічна реальність в результаті його надходження стануть іншими. Таким чином, можливо, саме інтуїтивним прозрінням соціально-психологічного мислення, що можуть бути не прогнозовані наслідки спілкування, пояснюється та обережність, до якої привчають людей в процесі соціалізації та достатньо строга ритуалізація зворотного зв'язку в груповому та особистому контексті.

7. Феноменологія саморегуляції та становище особи в системі групових комунікацій

Становище особистості в системі групового зворотного зв'язку і рівень саморегуляції взаємопов'язані. Високостатусні члени групи (носії соціально-цінних властивостей) визначаються одночасно високим статусом як реципієнти зворотного зв'язку (тобто отримують значний обсяг повідомлень від членів групи), що корелює із високим рівнем розвитку виконавських, мотиваційних та когнітивних аспектів самоконтролю цих осіб. Індивіди, яких група оцінює низько, отримують незначний обсяг зворотного зв'язку і відзначаються низьким рівнем розвитку компонентів самоконтролю. Тож таку досліджену феноменологію реагування можна проілюструвати прислів'ям про те, що «багатою й чорт люльку колише». Особа обдаровується групою повідомлень і тим самим потрапляє у ситуацію більш сприятливу для розвитку кращої саморегуляції, досягає психологічної підтримки і високого статусу; група ніби визначає на кого варто, а на кого не варто витратити зусилля в інформу-

ванні. Знову ж таки це підтверджує необхідність розглядати процеси зворотного зв'язку в широкому груповому контексті і продуктивність саме такого розгляду зворотного зв'язку здається закономірною.

8. Феноменологія оптимізації групового зворотного зв'язку

Оптимізація групового зворотного зв'язку може відбуватися в напрямі збільшення обсягу зворотного зв'язку, яка відповідає потребам членів групи, та збільшення повідомлень від значущих осіб (авторитетних комунікаторів). За даними, отриманими в дослідженнях одного із авторів [5], було доведено, що системна оптимізація міжособового зворотного зв'язку в реальній юнацькій групі сприяє розвитку мотиваційних, поведінкових (виконавських) когнітивних компонентів самоконтролю членів групи: підвищується рівень готовності до самоконтролю, росте цінність регулятивних еталонів і мотивації до ініціації самоконтролю (до його включення), дії самоконтролю (самоконтрольні дії) стають все більш ефективними. В умовах оптимального зворотного зв'язку також поглиблюється часова перспектива [5].

Висновки

Проведені дослідження засвідчують, що зворотний зв'язок як особливий вид спілкування, як частина процесів соціально-психологічної реальності проявляється через різноманітну феноменологію, що свідчить про особистісну емоційну важливість такої ситуації спілкування як зворотний зв'язок, суперечливий характер переживань пов'язаних з нею, своєрідні парадокси усвідомлення цієї ситуації, формування стратегій комунікації зворотного зв'язку, різноманітну феноменологію цього процесу (приховування інформації, переструктурування, прагнення до об'єктивності), формування стабільних особистісних стратегій комунікації зворотного зв'язку, результуючі ефекти зворотного зв'язку, групову детермінованість обсягу та якості зворотного зв'язку членам групи та потужні когнітивні, афективні та регулятивні ефекти зворотного зв'язку.

Перспективи дослідження полягають надалі у вивченні завершеності феноменологічної картини, як змінюється феноменологія у різних комунікативних просторах, яким властива відповідна логіка функціонування соціально психологічної реальності та іманентно властивої їй реальності іншої діалогічності.

1. Петровская Л. А. Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 168 с.
2. Арутюнян М. Ю. Обратная связь в системе восприятия человека человеком / М. Ю. Арутюнян, Л. А. Петровская // Психология межличностного познания / Под ред. А. А. Бодалева. – М. : Педагогика, 1981. – С. 42–53.
3. Соловьева О. В. Специфика обратной связи в межличностном общении (в процессе становления временных юношеских коллективов) Автореф. дис...канд. психол. наук. – М., 1985. – 19 с.
4. Соловьева О. В. Обратная связь в межличностном общении / О. В. Соловьева. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – 112 с.
5. Копец Л. В. Влияние обратной связи на самоконтроль личности в общении. Автореф. дис...канд. психол. наук. – М., 1987. – 20 с.
6. Oberhoff B. Akzeptanz von interpersonalem Feedback : Eine empirische Untersuchung zu verschiedenen Feedback-Formen / B. Oberhoff. – Inag. Munster, 1978. – 188 S.
7. Гордієнко В. І. Проблема діалогу в умовах реалій «психологічного суспільства» / В. І. Гордієнко // Наукові записки НаУКМА. Серія «Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота». – 2008. – Т. 84. – С. 38–44.
8. Гордієнко В. І. Моделі комунікативного процесу в сучасній психології та їхній потенціал у поясненні діалогічності спілкування / В. І. Гордієнко // Наукові записки НаУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. 2009. Т. 97. – С. 55–60.
9. Копец Л. В. Зворотний зв'язок в процесах спілкування: оновлення підходів та методів дослідження / Л. В. Копець, В. І. Гордієнко // Наукові записки НаУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. 2008. Т. 84. – С. 49–54.
10. Копець Л. В. Стратегії міжособового зворотного зв'язку: результати дослідження / Л. В. Копець, В. І. Гордієнко // Наукові записки НаУКМА. Психологічні, педагогічні науки та соціальна робота. 2009. Т. 97. – С. 50–54.
11. Ладіоненко М. А. Гендерные и возрастные особенности восприятия критической обратной связи в межличностном общении / М. А. Ладіоненко // Общение – 2006 : на пути к энциклопедическому знанию. Материалы международной конференции 19–21 октября 2006. Психологический институт РАО. – М. : Академия имиджологии, 2006. – С. 186–192.
12. Базаров Т. Ю. Принятие критической обратной связи по итогам проведенной оценки персонала / Т. Ю. Базаров, М. А. Ладіоненко // Вестник МГОУ. Сер. «Психологические науки». – М. : Изд-во МГОУ, 2008. – № 3. – С. 3–18.
13. Ладіоненко М. А. Критическая обратная связь : фактор гендера при её восприятии / М. А. Ладіоненко // Психология общения: тренинг человечности : Тезисы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию со дня рождения Л. А. Петровской. – М. : Смысл, 2007. – С. 40–42.
14. Стремоусова Е. Н. Характеристики обратной связи в личностном и деловом общении в организации / Е. Н. Стремоусова // Психология общения : тренинг человечности: Тезисы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию со дня рождения Л. А. Петровской. – М. : Смысл, 2007. – С. 50–53.
15. Стремоусова Е. Н. Эффективность обратной связи и ее специфика в организации / Е. Н. Стремоусова // Прикладная юридическая психология. – 2008. – № 2. – С. 75–86.
16. Стремоусова Е. Н. Характер межличностных отношений и эффективность обратной связи / Е. Н. Стремоусова // Мир психологии. – 2009. – № 4. – С. 223–235.

L. Kopets, V. Gordienko

PHENOMENONS OF INTERPERSONAL FEEDBACK: RESULTS OF RESEARCHES

The article dedicates to problem of interpersonal feedback. It presents generalized results of long-term researches, peer review and catalogue of all-important crucial overall results, and presents a wide variety of phenomena of feedback as very important form of communication (an organic experimental situation of learning and an group relation context), which was of researchers discovering.

УДК 159.947.5:[37.016:57]

Макаренко О. М., Голубєва М. О., Майстренко І. А.

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ-БІОЛОГІВ

У статті розглянуто та проаналізовано психологічні чинники, які впливають на формування мотивації до професійної діяльності у майбутніх біологів. В основу дослідження покладено психолого-педагогічний досвід, за допомогою якого виявлено особливості формування мотивації в майбутніх педагогів-біологів, основні шляхи самореалізації в професійній діяльності.

Актуальність дослідження

Процес вибору майбутньої професії, а тому й навчання у вищому навчальному закладі сьогодні для багатьох студентів стали прагматичними та

цілеспрямованими. Інтерес до професії та її опанування – це одні з найважливіших факторів успішного навчання студентів та майбутнього професійного самовдосконалення. Студент, професійно визначаючись, віддає перевагу певним